

در جنوب ایران تا کرانه‌های خلیج فارس، سرزمینی گسترده است که از روزگار باستان، پارس (فارس) نام داشت و از آغاز دوره‌ی اسلامی تا کنون، مرکز آن شیراز است. این سرزمین، از چند هزار سال پیش زیستگاه پررونق اقوام بومی ایران، و به‌ویژه ایلامیان بود و از این قوم، آثار بسیار در گوشه و کنار فارس، به‌جای مانده است [مدیریت میراث فرهنگی استان فارس، ۱۳۸۱: ۲۹].

در قدیم شیراز شش دروازه داشت، اما در حال حاضر دروازه‌ای غیر از «دروازه قرآن» ندارد. البته مردم شیراز هنوز محل دروازه‌های قدیمی را نام می‌برند که عبارت‌اند از: دروازه اصفهان، دروازه سعدی، دروازه‌ی قصاب‌خانه، دروازه‌ی کازرون، دروازه‌ی شاه داعی‌الی‌الله. لازم به ذکر است، ۱۷۸ خانه‌ی تاریخی در شیراز وجود دارد که دو خانه‌ی آن از دوره‌ی زندیه و بقیه از دوره‌ی قاجاریه باقی مانده‌اند [خرمایی ۱۳۸۴: ۲۲ تا ۲۴]. استان فارس دارای آثار باستانی بسیار است که نمونه‌هایی از آن را بررسی می‌کنیم.

رشد آندوین

۳۹
تاریخ
نوبه‌ی ششم
پاییز ۸۷

فارس گنجینه‌ی فکر و فرهنگ

زهرا تقدس نژاد

◆ تخت جمشید

یکی از معتبرترین آثار برجمانده از تمدن‌های کهن در جهان باستان، تخت جمشید است که در کوه‌پایه‌های «رحمت»، در ۸ کیلومتری «مرودشت» قرار گرفته است. احداث این ابنیه ظاهراً از قسمت‌های جنوبی و شرقی آغاز شده است. طبق آثار به دست آمده، نقش‌های ابنیه دارای تزئیناتی از طلا، نقره و جواهرات بوده و با رنگ نیز به زیباسازی آن پرداخته می‌شده است. اقلام مصرفی در این بناها نیز از بهترین نوع ممکن بوده‌اند که از سراسر امپراتوری به محل حمل می‌شدند [هاشمی، ۱۳۷۸: ۱۹۲ و ۱۹۳].

در تخت جمشید دو تالار یا کاخ بسیار با عظمت و با شکوه وجود داشته است: تالار یا کاخ آپادانا و تالار یا کاخ صدستون. علاوه بر این، دارای کاخ‌های دیگری به این شرح بوده است: کاخ داریوش یا تالار آینه واقع در جبهه‌ی جنوبی آپادانا؛ کاخ هدیش واقع در جبهه‌ی شمال غربی، مجموعه‌ی حرم سرا؛ کاخ اندرون (موزه‌ی تخت جمشید)، واقع در جبهه‌ی شمال شرقی مجموعه‌ی حرم سرا؛ کاخ مرکزی واقع در منتهی‌الیه جنوبی فضای واقع بین آپادانا و کاخ صدستون

[سلطان زاده، ۱۳۷۹: ۱۹]. بر اساس بررسی های مایکل رف، بیش از سه هزار نقش روی ساختمان ها و مقبره های تخت جمشید ایجاد شده است. حدود ۸۰۰ نقش از آن ها روی جبهه ی شرقی آپادانا و در حدود ۴۰۰ نقش برجسته در پلکان های شمالی کاخ مرکزی دیده می شود [همان، ص ۶۱۶].

«موزه ی تخت جمشید» از قدیمی ترین بناهای ایران است که بازسازی شده و به موزه اختصاص یافته است. قسمت هایی از این بنا که فعلاً به عنوان موزه مورد استفاده قرار می گیرد، شامل یک ایوان، دو گالری و یک تالار است. در ایوان موزه که در سمت شمال ساختمان واقع شده است و ورودی موزه در آن قرار دارد، دو جرز سنگی عظیم یکپارچه به ارتفاع تقریبی ۸ متر و عرض ۱/۲۰ متر، به وزن حدود ۸۰ تن در جلو و طرفین قرار دارد. هر یک از این دو جرز، بزرگ ترین سنگ یکپارچه ای است که در تخت جمشید به کار رفته است. سقف ایوان را هشت ستون چوبی با سرستون های گاو دوسر نگه می دارد. پایه ی این ستون ها اصلی و به شکل زیبا و بسیار جالب، از سنگ خاکستری حجاری شده است.

برخی از آثار دوره ی هخامنشی که در قفسه های تالار هخامنشی قرار دارند، عبارت اند از: مهره های دوره هخامنشی؛ گل نبشته های تخت جمشید به خط ایلامی؛ گوش و چشم گاو سنگی؛ قسمتی از پرده های سوخته ی تخت جمشید، [مدیریت سازمان میراث فرهنگی استان فارس، ۱۳۸۱: ۲۶۳ و ۲۶۴].

◆ نقش رستم

نقش رستم در جوار تخت جمشید در پای «کوه حسین» قرار دارد. در این جا چهار مقبره ی صخره ای

هخامنشی از داریوش اول، خشایار، اردشیر اول و داریوش دوم موجود است. چهارستون با سرستون هایی مرکب از سردیس قوچ، مشرف به در آن است و بر بالای آن، تفویض شاهی بهرام دوم و یک نقش برجسته ی عیلامی بر بالای آن که رگه هایی از آن باقی است، مشاهده می شود. هم چنین، نقش برجسته ی دیگری از بهرام دوم، شاپور دوم، هرمز دوم، پیروزی شاپور اول بر وامریان، نقش برجسته ی دیگری از بهرام دوم، تفویض شاهی نرسی در فضای باز، دو محراب آتش از دوره ی ساسانی وجود دارد. در برابر مجتمع، کعبه ی زردشت با یک پلکان و پنجره های کاذب با کردوکار نامعلوم (شاید هم یک بنای تدفینی و یا آتشکده بوده) قرار دارد. در این جا کتیبه ای به زبان یونانی - پهلوی از شاپور اول موجود است. حفاری های متوالی، اشیایی از دوره ی ساسانی و اسلامی را در این جا آشکار ساخته است. نقش برجسته های «نقش رجب» دوره ی ساسانی چندان دور از این جا نیست [اسکارچیا، ۱۳۷۶: ۴۲ و ۴۳].

◆ زندان سلیمان

بنای موسوم به «زندان سلیمان»، برجی مکعب شکل به بلندی حدود ۱۳ متر در فاصله ی ۶۰۰ متری جنوب غربی تل تخت است. سابقاً تصور می کردند که این بنا برج آرامگاهی بوده است. ولی از نظر شباهت آن با برج های نقش رستم و نورآباد، باید تصور کرد که آتشکده ای در زمان هخامنشی بوده است. اکنون فقط یک دیوار از آن باقی است. حاشیه ی دور درگاه را، نقش برجسته ی گل کاری ها تزئین می کرده اند. در میان خرابه های زندان، یک تک کتیبه یافت شد. روی این کتیبه دو سطر ناقص به خط پارسی باستان و یک سطر ناقص به خط عیلامی به صورت «U-SQ» به چشم می خورد. نیلاندر آن را باقی مانده ی «ku-va» یا «ku-va» نام کوروش می داند. اما آن را به کمبوجیه پسر کوروش نسبت می دهند. استروناخ نیز حدس می زند که این کتیبه باقی مانده ی «kuvus» است. اما جرج کامرون عقیده دارد که این نوشته بخشی از یک کتیبه ی داریوش است که به نام ساتراپی «kus» (نوبه) اشاره می کند [قدیانی، ۱۳۸۲: ۴۰].

◆ ارگ کریم خانی

در مرکز شهر شیراز، ساختمان چهارگوشی که روی

فارس، به جای گنبد شکسته، گنبد جدیدی ساخت. این گنبد یکی دو بار تعمیر شد و در سال ۱۳۷۹ هـ. ق به دلیل نقص فنی، به طور کلی برچیده و گنبد دیگری با اسکلت فلزی از آهن، به همان سبک بر آن بارگاه ساخته شد.

بنای کنونی این بقعه شامل ایوان اصلی در شرق، حرم وسیع، شاه‌نشین‌هایی از چهار سو، مسجدی در سمت غرب حرم و اتاق‌ها و مقبره‌های متعدد متصل به بقعه است. بقعه دو در دارد: در ورودی سمت ایوان که از نقره و به ظل السلطانی معروف بود، بعدها به موزه‌ی آستانه منتقل شد و به جای آن، در میناکاری شده‌ای قرار گرفت. در طول عمر چندصدساله‌ی این بنا، پادشاهان متعددی به ساخت و تزئین قسمت‌های متفاوت بنای این

بدنه‌ی بیرونی دیوارها و چهار برج آن نقش و نگاره‌هایی ساده و زیبا به وسیله‌ی آجر به ارتفاع حدوداً ۱۵ متر پدید آمده است، هر بیننده‌ای را درباره‌ی حکومت پر عظمت کریم‌خان زند به تفکر وامی‌دارد. قلعه چهار برج دارد که ارتفاع برج‌ها از دیوار قلعه بلندتر است. در ورودی قلعه، دری چوبی و بزرگ است که در ضلع شرقی قلعه قرار دارد. در بالای در ورودی، صحنه‌ی نقاشی که روی کاشی هفت‌رنگ انجام شده است، کشته شدن دیو سفید به دست رستم پهلوان را نشان می‌دهد.

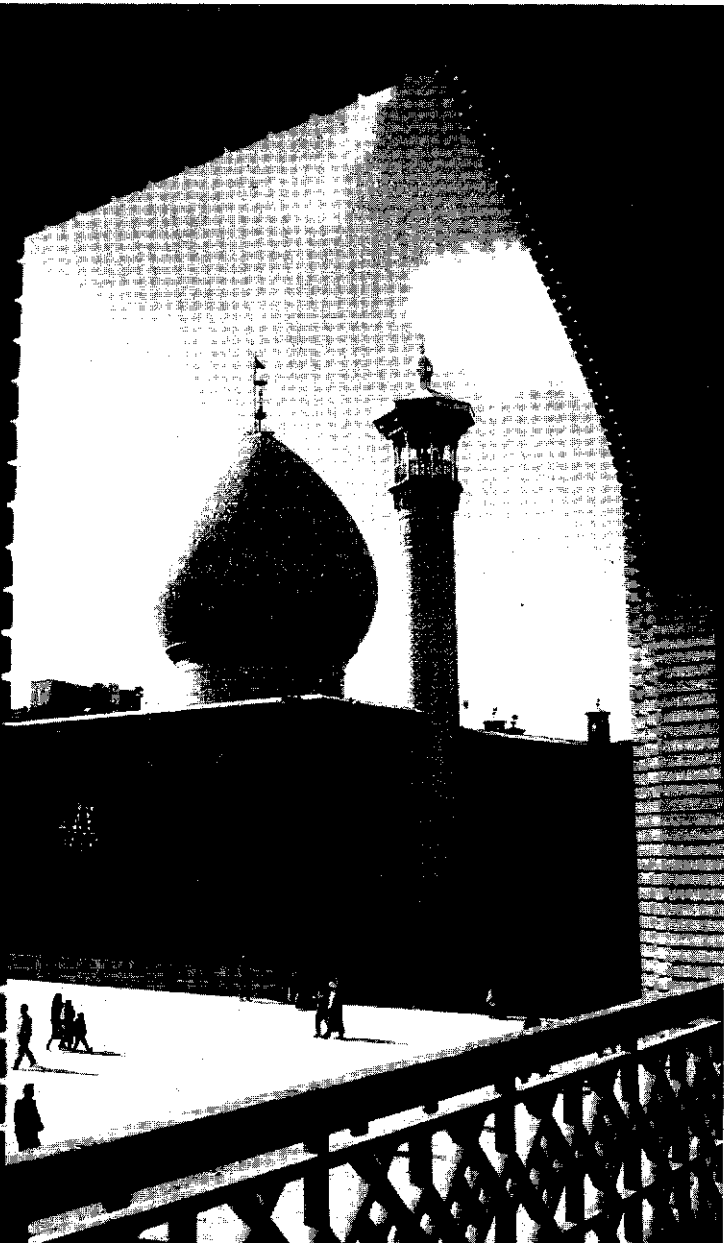
حیاط ارگ به صورت مستطیل، ۱۲۰ متر طول و ۱۰۰ متر عرض دارد. در اطراف و وسط آن، حوض‌های بزرگی است که آب‌نماهای زیبایی را تشکیل می‌دهند. ارگ سه شاه‌نشین در شمال غرب و جنوب حیاط دارد. ارگ کریم‌خانی ساختمانی مجلل است که اتاق‌هایی با نقاشی‌های زیبا را در خود جای داده است، اما از سال ۱۳۱۵ تا ۱۳۴۵ که به عنوان زندان شهربانی از آن استفاده شد، همه‌ی آثار نقاشی‌ها و مقرنس‌کارهای آن با گچ پوشیده و دود گرفته شد. بیشتر اتاق‌ها و تالارهای آن با سقف و دیوارهای بسیار، به صورت سلول‌های کوچک زندان درآمده‌اند [خرمایی، ۱۳۸۴ (الف): ۲۹ تا ۳۲]

مدرسه‌ی وکیل

این ساختمان را جالب‌ترین عمارات وکیل می‌دانند که در کنار مسجد قرار دارد. دیوارهای آن از کاشی‌های مربع مینایی پوشیده شده و هر کدام به تنهایی تابلوی زیبایی را رقم زده است. مدرسه را در حال حاضر «آقا باباخان» می‌نامند، ولی پیداست که این نام، هم می‌تواند یادآور خود خان زند باشد که پدر ملت خویش و به ویژه اقوام بوده و هم احیاناً نام یکی از کسانی که به مرمت‌های لازم ساختمان اقدام کرده است [شعبانی، ۱۳۸۵: ۹۶].

بارگاه حضرت شاهچراغ (ع)

حضرت سیدامیر احمد (ع) ملقب به «شاهچراغ» و سیدالسادات «الاعظم»، فرزند بزرگوار امام هفتم و برادر حضرت امام رضا (ع) است. در سال‌های بین ۶۲۳ تا ۶۵۹ هـ. ق، در زمان اتابکان فارس، با مرمت ساختمان، نخستین گنبد روی آرامگاه حضرت شاهچراغ (ع) ساخته شد. در سال ۱۲۳۹ هـ. ق، با تخریب بخشی از بنا در جریان زلزله، حسین علی میرزا، والی

امام زاده دست زده اند. آینه کاری ها، نوشته های گچ بری درهای نقره، رواق و حرم این بقعه بسیار جالب توجه است.

روی دیوارهای حرم، خطوط بسیار از ثلث، نسخ و نستعلیق با قلم های درشت و ریز، در نهایت زیبایی روی کاشی با کاغذ و آینه نوشته شده است. آینه کاری سردر و داخل حرم، به ویژه مقرنس کاری های آینه، از نظر هنری بسیار ارزشمند است. داخل حرم در فضای مربع شکل، در پایین قبر و بالای آن گنبدی ساخته شده که نزدیک ۱۵ متر ارتفاع دارد. مرقد در شاه نشین بین محوطه ی زیر گنبد و مسجد بالای سر امام زاده قرار دارد [مدیریت میراث فرهنگی استان فارس، ۱۳۸۱: ۱۷۵ تا ۱۷۷]

آرامگاه حافظ

خواجه شمس الدین محمد حافظ، از نام آورترین شعرا و عرفای ایران زمین است. آرامگاه وی در اوایل خیابان «خرابات»، پایین تر از دروازه قرآن قرار دارد. بنای اصلی آرامگاه حافظ، از آثار کریم خان زند و مربوط به سال ۱۱۸۷ هـ. ق بوده که در وسط ایوانی با چهارستون قرار داشته و از دو جانب شمال و جنوب گشاده بوده است و در دو سمت آن، دو اتاق بنا کرده بوده اند. قبر حافظ، خارج از این بنا، در وسط قبرستان و پشت آن قرار داشته و در ادوار بعدی، نرده ای آهنی در اطراف قبر گذاشته بوده اند که صورت مناسبی نداشته است. بنای اصلی آرامگاه به صورت سکویی با هشت ستون سنگی یکپارچه، سقف سین، تزئینات کاشی کاری و اشعار در محل قبر و محاذی وسط ایوان بزرگ در باغ دوم ایجاد گردید و سنگ قبر قدیم در محل اصلی خود محفوظ ماند.

قسمت شمالی آرامگاه حافظ دارای درخت های نارنج و دو حوض مربع مستطیل است. قبر خواجه در وسط این قسمت قرار دارد که قریب یک متر از زمین بلندتر است و گنبد آن از داخل دارای کاشی کاری معرق بسیار زیبایی است. در زیر گنبد، این غزل حافظ را روی کاشی نوشته اند:

حجاب چهره ی جان می شود غبار تنم
 خوشا دمی که از این چهره پرده برفکنم
 [عقابی، ۱۳۷۶: ۴۵ و ۴۶].

منابع

۱. مدیریت فرهنگی میراث فرهنگی استان فارس. سیمای میراث فرهنگی استان فارس. اداره ی کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی. تابستان ۱۳۸۱.
۲. خرمایی، محمد کریم. راهنمای نقاط دیدنی و آثار باستانی شیراز. وثوق. ۱۳۸۴ (الف).
۳. اسکارچیا، جیان روبرتو. تاریخ هنر ایران (۱۲): اماکن هنری ایران. ترجمه ی دکتر یعقوب آژند. انتشارات مولی. ۱۳۷۶.
۴. هاشمی، حمید. شیراز دیدنی ترین شهر ایران. انتشارات فرهنگ و قلم. ۱۳۷۸.
۵. سلطان زاده، حسین. تخت جمشید. دفتر پژوهش های فرهنگی. ۱۳۷۹.
۶. قدیانی، عباس. تخت جمشید. «دل انگیزترین ویرانه ی دنیا» انتشارات چکیده. ۱۳۸۲.
۷. خرمایی، محمد کریم. شیراز یادگار گذشتگان. انتشارات فرهنگ پارس. ۱۳۸۴.
۸. شعبانی، رضا. کریم خان زند. دفتر پژوهش های فرهنگی. ۱۳۸۵.
۹. عقابی، محمدمهدی. دایرة المعارف بناهای تاریخی در دوره ی اسلامی (بناهای آرامگاهی). پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، حوزه ی هنری. ۱۳۷۶.

